

IV

ІНФОРМАЦІЇ

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ “РЕЛІГІЙНА СВОБОДА В ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ: ПРАВОВІ І ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ”

Названа міжнародна конференція відбулася 21-23 жовтня 1999 р. Співорганізаторами її виступили Міжнародна Академія свободи релігії та віровизнань, Українська Асоціація релігієзнавців, Державний комітет України у справах релігій, а промотором – Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАНУ. Окрім українських науковців і практиків релігійної сфери, в роботі конференції брали участь гості із США, Іспанії, Норвегії, Швеції, Росії, Білорусі, Узбекистану, Казахстану, Киргизії, Естонії, Румунії. На секційних засіданнях були заслухані повідомлення про стан релігійного життя в постсоціалістичних країнах. Працювало 12 проблемних груп. Учасники конференції одержали збірник “Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії”. На адресу конференції надійшло привітання від Президента України.

Учасникам міжнародної науково-практичної конференції “Релігійна свобода в постсоціалістичних країнах: правові і державні гарантії”

Вітаю з початком роботи конференції!

Складна, а часом і драматична історія постсоціалістичного суспільства переконливо підтверджує, що свобода совісті, свобода релігій становить гуманістичну суть демократичних перетворень.

Із здобуттям незалежності Україна твердо і однозначно заявила про свою відданість принципам правової держави, поставивши на перше місце в ієрархії найвищих цінностей права і свободи людини, гідність особистості.

За короткий термін створено правове поле державно-церковних відносин. Забезпечується право на вільний релігійний вибір, створено

надійні гарантії свободи віросповідання. Держава на ділі довела готовність до плідної співпраці з церквою, всіляко підтримує її діяльність, спрямовану на зміцнення духовних і моральних основ нації.

Певен, що творчий доробок вашого представницького форуму послужить дальшому вдосконаленню правової бази відносин між державою і церквою як важливої передумови стабільного поступу українського суспільства шляхом гуманізму і демократії.

Бажаю конференції плідної роботи, а всім учасникам – миру, добра і щастя.

Л.КУЧМА

“Місіонерство в контексті свободи совісті” (керівники проблемної групи *М.Бабій та Г.Шаповал*). Основний акцент було зроблено на питаннях юридичного статусу місій, місіонерів, практиці законодавчого регулювання місіонерської діяльності в різних країнах, її відповідності вимогам міжнародних правових документів. В дискусії своє чільне відображення знайшов взаємозв'язок принципів свободи совісті, релігійної свободи людини з проблемами свободи розповсюдження і пропаганди релігії, місіонерської діяльності, невідчужуваним правом особистості на вибір будь-яких релігійних парадигм, релігійних координат свого буття.

Учасники засідання були єдині щодо того, що місіонерство – це важлива сфера релігійної діяльності. Відтак вона має бути чітко врегульована законом, будуватися на принципах толерантності, поваги до національних мовно-побутових, релігійних культурно-духовних традицій того чи іншого народу, норм і вимог законодавства держави, на території якої діють зарубіжні місіонери, місіонерські центри.

Обговорення показало, що проблема місіонерства, місіонерської діяльності в постсоціалістичних країнах потребує не тільки більш глибокого наукового осмислення, аналітичного опрацювання, а й більш чіткого законодавчого врегулювання, приведення правового поля діяльності місіонерів, місій, їх правового статусу у відповідність з вимогами міжнародних правових документів, у відповідність із принципами свободи совісті, релігійних переконань.

“Забезпечення толерантності міжконфесійних і міжцерковних відносин” (керівники проблемної групи *П.Яроцький та М.Новиченко*). Наводилися і обговорювалися різні точки зору, але під одним кутом – як досягнути релігійної толерантності в поліконфесійних регіонах і країнах, як гарантувати релігійний плюралізм в теорії і практиці релігійно-

церковного життя. Основні тези, які висувалися і обґрунтовувалися в дискусії:

- головний принцип, що сприяє примиренню і співробітництву різних конфесій, - визнання свободи і гідності інших релігій; всі релігії повинні бути захищені законом (Т.Ліндхольм);
- влада вносить гостроту у взаємовідносини між конфесіями: державно-церковна політика подвійних стандартів ускладнює міжконфесійні відносини, а маніпуляція конфесіями унеможлиблює діалог між ними (Г.Михайлов);
- досвід діалогу християн і мусульман в Норвегії довів важливу роль жінок у цьому діалозі і досягненні позитивних результатів (Л.Ларсен)
- історія становлення толерантності в Європі і її можливі рефлексії в сучасній конфесійній ситуації в Україні: європейський розум довів, що тільки в правовому полі можна досягти міжконфесійного миру і толерантності (В.Дмитрієв);
- встановлення толерантності можна досягти поширенням істинного знання про інші релігії і здійсненням ними спільних проєктів соціального, гуманітарного, культурологічного плану – турбота про сім'ю, освіта молоді, соціальний захист бідних і хворих, боротьба з моральними деформаціями, - що дає майже 90% успіху в досягненні міжконфесійної згоди (Х.Мартінез-Торрон);
- у діалозі між релігіями не потрібно ставити питання про сотеріологічну цінність тієї чи іншої релігії; діалог повинен вестися між людьми, а не релігіями (У.Гібсон).

Висловлювалися й інші міркування: про ініціативу планетарного універсального руху (філософія, культура, наука, релігія) щодо шляхів досягнення діалогу, мирного співіснування, екуменічної співпраці між церквами (Личковах); про встановлення договорів толерантності між конфесіями в поліконфесійних країнах (Кучко).

“Питання реєстрації релігійних організацій” *(керівники проблемної групи В.Климов та Г.Споревий)*. Учасникам проблемної групи було запропоновано ряд проблем, що стосувалися правового аспекту і практики реєстрації установчих документів релігійних організацій. Зокрема:

1. Чи відповідає сам інститут реєстрації документів релігійних організацій вимогам Загальної декларації прав людини?
2. Як поєднувати і узгоджувати право прагнення релігійних організацій, центрів, груп до реєстрації і обов'язок держави відгороджувати своїх громадян від негативних проявів у діяльності окремих релігійних організацій і груп, що суперечать чинному законодавству?
3. Хто повинен реєструвати релігійні організації?

4. Що є законною підставою для відмови в реєстрації документів релігійних організацій?
5. Яким експертизам мають піддаватися реєстраційні документи (статути) – правовій, чи ще й релігієзнавчій, соціологічній, психологічній та ін.?
6. Які перспективи і шляхи вдосконалення реєстрації релігійних організацій?

На обговорення було винесено й ряд інших питань, які викликають неоднозначну оцінку й варіанти розв'язання. Найбільший інтерес і обговорення викликали положення проекту Закону України “Про зміни і доповнення до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації””, що знаходиться на розгляді комітетів Верховної Ради України. Жваво дискутувалися питання наскільки процедури реєстрації в правовому аспекті не допускають дискримінації релігійних організацій; якими заходами (положеннями проекту) забезпечуються рівні права цих організацій у процедурі реєстрації; що нового у підходах до реєстрації пропонує проект та ін.

Учасники дискусії дійшли до висновку, що при всій декларованості демократичних, недискримінаційних підходів до реєстрації повинні бути вироблені ефективні правові механізми, які за будь-яких змін не дозволять державним чиновникам використовувати цю процедуру для тиску на релігійні організації, маніпулювання в позаправовому полі тощо. Учасників було поінформовано, що в Україні такими “запобіжниками” щодо зловживань при реєстрації є:

- реєстрація не релігійних організацій, а їх статутів;
- правова альтернатива існування і діяльності релігійних організацій чи груп як зареєстрованими, так і незареєстрованими;
- широкі повноваження Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій у її реагуванні на кожен факт неререєстрації з порушенням Закону.

Як свідчення демократичного підходу до реєстрації в Україні наводилися цифри, згідно з якими у 1998 р. на близько 1 тис. зареєстрованих релігійних громад приходилося лише кілька статутів, які законно і аргументовано не були зареєстровані і повернені на доопрацювання.

Принципово дискусійним виявилось питання щодо ст. 24 Закону, яке хоч і не стосується реєстрації, але тривалий час не знаходить розуміння на Заході. Йдеться про статус перебування іноземних проповідників у релігійних організаціях в Україні. З дискусії випливає, що представники Заходу зацікавлені у меншій правовій регламентації

перебування таких проповідників в Україні і більш лояльному для них формулюванні цієї статті Закону.

Інформативно-інформаційними були виступи з питань реєстрації представників Казахстану, Туркменії, Росії. Учасники дискусії прийшли до висновку, що питання реєстрації має принципово важливий характер для державно-церковних відносин у будь-якій країні, потребує досконалого вивчення на прикладах законодавства конкретної держави, особливо щодо механізму реалізації правових норм. На жаль, узагальнена практика розв'язання реєстраційних проблем у країнах європейського і світового співтовариства поки що відсутня. Учасники дискусії прийшли до висновку, що з міркувань важливості предмету дискусії доцільно було б цьому питанню присвятити спеціальну конференцію.

“Співвідношення міжнародних правових документів і національного законодавства з питань свободи релігії” (керівники проблемної групи В.Єленський та Г.Костенко). Під час роботи проблемної групи висловлювалися різні, часом – протилежні думки з приводу вдосконалення чинних законодавств посткомуністичних країн у контексті їхнього співвідношення з міжнародними стандартами свободи релігії.

Зокрема, підкреслювалося, що національне законодавство повинне забезпечити надійний захист національної ідентичності та релігійних інституцій, які зробили вирішальний внесок у формування нації (А.Сігора). Відзначалося, що місіонерські зусилля іноземних місійних агенцій сприймаються часом суспільством, особливо ієрархією традиційних церков, як загроза усталеній релігійній конфігурації країн, що викликає серйозну соціальну напругу (Р.Підпригора). Доповідачі звертали увагу на те, що інколи закордонні місіонери не враховують особливості менталітету етносу, на який спрямовуються їхні місійні акції (С.Лагойкіна).

Визначаючи демократичність українського законодавства про свободу совісті, учасники конференції вказували на непоодинокі випадки порушення його з боку місцевих органів влади, намагання витлумачити його в якомога обмежувальній редакції. Це вимагає від Законодавця більш докладного і юридичного операційного викладу статей Закону “Про свободу совісті та релігійні організації”, які викликають найбільші утруднення при застосуванні (Ю.Корольов). Зазначалося також, що подекуди Закон не враховує внутрішні настанови релігійних організацій (К.Дюрем).

Водночас зверталася увага на те, що посткомуністичні суспільства знаходяться в транзитному стані, а звідси законодавчі системи в галузі релігійної свободи лишаються відкритими для

вдосконалення і, очевидно, цей процес займе чималий часовий відтинок (М.Новиченко). Підкреслювалося також, що збереження національної релігійної традиції зовсім не обов'язково має бути здійсненим коштом приниження інших релігійних традицій (В.Єленський) і те, що обмеження релігійних свобод мають бути прийнятними для демократичного суспільства, абсолютно зрозумілими і чітко обумовленими законодавством (У.Гібсон).

“Релігійна свобода у війську” (керівники проблемної групи *О.Уткін та П.Калашник*). Було визнано, що для утвердження повної свободи релігії в армії, слід вирішити три групи проблем:

1. Організаційно-правові питання, пов'язані з прийняттям конкретних законів про введення капеланської служби, систему її організації, права і обов'язки військових священиків, їх підготовку. Потрібно підготувати у зв'язку з цим нові військові статuti, накази Міністерства оборони, відповідні інструкції.
2. Питання міжконфесійних відносин. Перешкодою для вирішення питань релігійних свобод в армії є наявність міжконфесійних конфліктів в Україні, політизація релігійного життя, яка в разі розширення сфер своєї дії, може внести політичне протистояння у військові підрозділи.
3. Здолання традицій організації життя військових підрозділів. Керівництво військових частин насторожено сприймає діяльність церкви в армії у зв'язку з наявністю заяв солдат про відмову від участі в можливих бойових діях за релігійними мотивами.

Матеріали конкретних соціологічних досліджень, проведених в армії, окремі заяви військовослужбовців засвідчують те, що за введення штатних посад військових священиків висловлюється частина солдат і офіцерів. Значна кількість їх водночас заявила своє категоричне проти. Але головне в тому, що ні армія, ні церква до введення капеланства не готові. До того ж, це потребує значних фінансових витрат, які держава не може нині дозволити.

Проте ідея капеланства не є суб'єктивною вигадкою окремих осіб чи ж наслідком якихось розмірковувань науковців або богословів. Вона відображає прагнення національно-патріотичних сил відродити традиції діяльності військових священиків, що мало місце у Війську Запорозькому, армії Української Народної Республіки. Вона є виявом важливої тенденції розвитку виховної роботи з використанням релігії в сучасних підрозділах багатьох країн світу.

“Свобода совісті в освіті” (керівники проблемної групи *М.Закович та В.Тітов*). При обговоренні проблеми підкреслювалося, що релігієзнавча і релігійна освіта в сучасних умовах є виключно

актуальною, оскільки вона пов'язана з процесом формування духовності і підвищенням культури народу. Було висловлено думку, що викладання релігієзнавчих і теологічних дисциплін повинно здійснюватись на основі об'єктивних даних і оцінок, що сприятиме порозумінню між представниками різних конфесій, забезпечить толерантне ставлення до інших думок і віросповідань. Наголошувалось, що релігієзнавча і релігійна освіта повинна проводитись у відповідності з принципами свободи совісті і суворим дотриманням діючого законодавства про освіту і конституційних установок про свободу світоглядів.

У виступах було окреслено такі найбільш актуальні проблеми: При викладанні релігієзнавчих дисциплін слід керуватися науковим підходом. Важливо чітко побачити різницю між теологією і науковим знанням про релігію; Релігієзнавча та релігійна освіта не повинні мати політичного спрямування, пов'язуватися з місіонерською діяльністю й евангелізацією; Вивчення релігії не доцільно виводити за межі навчальних програм загальноосвітньої школи, оскільки такий підхід виводить релігію за межі культури народу, збіднює духовний світ особи; Не допускати при вивченні релігії насилля, тобто запровадження обов'язкового вивчення якогось одного віросповідання всіма учнями школи, бо ж вони можуть належати до різних релігій і світоглядних орієнтацій. Держава повинна забезпечувати вільний вибір батьками релігії, яку можуть вивчати їх діти; Наголошувалось, що створення недільних релігійних шкіл і приватних релігійних навчальних закладів найбільш повно відповідає принципам свободи совісті і демократизації релігійної освіти. Підкреслювалась необхідність створення відповідних умов для релігійної освіти дітей національних меншин; Відзначалось, що програми з релігієзнавчих і релігійних дисциплін повинні мати педагогічну спрямованість і бути вільними від конфесійної заангажованості; Наголошувалось, що до релігієзнавчої і релігійної освіти необхідно залучати кадри високої кваліфікації, освічених і здатних виховувати молодь в дусі терпимості до різних релігій, толерантності і гуманізму. Професор К.Дюрем із Брігам Янгського університету (США) вніс пропозицію вивчити можливість включення в навчальні плани учбових закладів різних рівнів і форм освіти курсу "Релігійні свободи і толерантність".

“Правові гарантії свободи релігійних меншин” (керівники проблемної групи Л.Филипович та В.Середа). Актуальність зазначеної теми привернула увагу багатьох учасників конференції. Будь-яка країна зустрічається з проблемою релігійних меншин, оскільки останні стали неодмінною складовою релігійного життя. Виходячи з цього факту, важливим, на думку керівників сесії, було визначити, що таке “релігійна

меншина”, за якими показниками та чи інша релігійна група визнається меншиною, чи мають меншини якийсь особливий статус (в законодавчому полі, реальному житті, релігійній сфері), чи потрібно обумовлювати цей статус з боку держави, закону, релігійних організацій, громадської думки. Похідними від таких загальних питань постали питання більш конкретні – чи мають релігійні меншини якісь особливі права, чи потрібне якесь спеціальне законодавство, яке б обумовлювало ці права і регулювало їх діяльність, як на практиці забезпечити рівність всіх релігій в державі, якщо цей принцип визнаний в законодавстві країни. Запропоновано було особливо зупинитися на взаємозв’язку релігійних і національних меншин.

Учасники обговорення (Маліборський, Г.Лозко, Р.Подопригора, Ю.Полканов, Е.Чумаченко, У.Гібсон, Л.Филипович, В.Середа, Ю.Корольов, Р.Юркевич та ін.) висловили стурбованість долею релігійних меншин в світі, зокрема в Україні. Відзначаючи демократичність українського законодавства у підходах до релігійних меншин, представники деяких з них зазначали, що відчують деяку упередженість до них з боку окремих державних службовців, віруючих інших конфесій, простих громадян. Виступивший на сесії представник релігійної меншини караїмів, яка нараховує 800 чоловік (на історичній батьківщині), Ю.Полканов спростував думку про існування якихось утисків щодо їх громад з боку держави. Він не підтримав і ідею пільг чи привілеїв для релігійних меншин в законодавстві, оскільки вважає, що меншинам потрібні не особливі права, а повернути те, що у них відібрали.

Особливе неприйняття зустріла ідея можливості створення державної релігії, що призведе до додаткових складнощів в існуванні релігійних меншин в Україні. Одним із шляхів подолання суперечностей, на думку Ю.Корольова, є не те, як ми зв’яжемо націю і релігію, а те, як релігія буде зв’язана з людськими правами, коли держава буде опікуватися правами віруючих громадян незалежно від їх національності.

Справедливою видається думка учасника з Казахстану Р.Подопригори про те, що важко визначити релігійну більшість і релігійну меншість, вони для кожної країни – свої (причому кількісний підхід тут не завжди спрацьовує, головне – якісні показники релігійної меншини), але відпрацювати принципи об’єктивного і справедливого ставлення до меншин, спільні для всіх країн, можливо і необхідно.

“Національне відродження і свобода совісті” (керівники проблемної групи А.Колодний та В.Маліборський). Наголошувалося, що кожна національна держава з необхідністю в контексті своїх життєвих і стратегічних інтересів формує та реалізує геоконфесійні інтереси нації.

Актуалізація питання про природу і сутність національної релігії і національної Церкви в Україні нині зумовлені зокрема прагненням національно орієнтованих сил використати релігію як засіб відродження українського етносу, його культури у всіх складових її компонентів. Було зауважено, що поняття “національна Церква” має охопити принаймні шість визначальних параметрів – історичний, географічний, етнокультурний, політичний, лінгвістичний та демографічний. Проте формування і функціонування національних церков в Україні у наш час немає нічого спільного з конфесійно-церковною автаркією чи релігійним шовінізмом, на чому подеколи спекулюють. Часи “єдино справедливої віри”, очевидно, відійшли в минуле, а поліконфесійність держав та націй є об’єктивною реальністю. “Національна Церква” – це не означає, що вона є єдиним виявником релігійності певної нації. Вона також не є аналогом державної релігії. Якщо перша постає складовою духовно-культурного розвитку нації, то друга – складовою соціально-політичного процесу.

Відзначалося, що поширення нових релігійних течій стоїть перепорою національного відродження, бо ж вони протистоять національним церквам, користуються російською або англійською мовою в богослужінні, відкрито заявляють про свою наднаціональність, хоч за логікою речей, прийшовши в чужу країну вони мали б поважати її закони і традиції, зокрема користуватися мовою її корінного етносу в богослужінні й видавничій діяльності, в підготовці місцевого кліру, характері організаційного підпорядкування зарубіжним центрам тощо. Україна ж виявилася невідпорною щодо зовнішніх релігійних впливів. Держава мала б сприяти відродженню національних релігійних традицій.

Проте ці міркування зустріли протилежну оцінку з боку зарубіжних гостей. Вони вважають, що свобода релігії несумісна з розвитком національних релігій і церков. Порушувалося питання визначення критеріїв віднесення церков до національних, повернення конфесіям національно-релігійних святинь. (зокрема, караїмам, кримським татарам), проведення богослужінь на державній мові, державного регулювання процесу поширення імпортованих релігій, заборони цивільної забудови священних для певних релігій територій, руйнування під різними приводами їх культових приміщень, об’єктивного вивчення історії національних релігій (українського язичництва, караїмства, кримчаківства, кримо-татарського ісламу та ін.), розв’язання державою питань національних церков за участю їх представників тощо. Представники кримських татар Я.Ісмаїлов та Е.Куртумеров порушили питання повернення їх народу приміщення їх університету “Зинджірли медресе” в Бахчисараї, могил святих, зокрема

“Салгір баба” в Сімферополі, кладовища в с. Малореченськ, створення мусульманських підрозділів у військових частинах.

“Свобода совісті і засоби масової інформації” (керівники проблемної групи *О.Саган та В.Любчик*). На засіданні групи були присутніми 24 особи, з яких виступили всі, хто виявив бажання, а це більше 15 осіб, серед яких відзначимо активну участь у роботі групи М.Гуськова (Росія), Д.Ганна (США), Н.Шадрової (Киргизстан), Ю.Полканова, В.Крупського, Є.Нартова, В.Личковах, В.Любчика (Україна) та ін.

Були підняті проблеми свободи совісті в державних засобах масової інформації, висвітлення релігійного життя в комерційних мас-медіа, проблеми утвердження релігійної толеранції в офіційних друкованих органах конфесій, ролі мас-медіа в розпалюванні міжконфесійної ворожнечі.

Учасники проблемної групи розповіли про досвід України, Росії, США та Канади у врегулюванні проблем, що виникають у зв'язку із порушенням засобами масової інформації свободи совісті, відзначили велику роль мас-медіа в формуванні суспільної думки і навіть їх впливу на процес реєстрації релігійних громад. Присутні прийшли висновку, що, не дивлячись на законодавчі акти, які регулюють питання свободи совісті, в мас-медіа досить часто допускаються порушення. Але, на думку більшості, ці порушення мають приватний характер і найчастіше пов'язані з низькою кваліфікацією журналістів (порушення за незнанням) або ж є спеціальними акціями (провокаціями).

Учасники обговорення дійшли висновку, що проблема дотримання принципу свободи совісті в мас-медіа настільки значна й актуальна в сьогоденних постсоціалістичних країнах, що є сенс звернутися з конкретними пропозиціями до організаторів і спонсорів нинішньої конференції: По-перше, запропонувати провести в наступному році міжнародну конференцію з назвою “Релігійна свобода в засобах масової інформації постсоціалістичних країн”, з широким залученням журналістів, які спеціалізуються у питаннях релігії. По-друге, розпочати пошук можливостей організації в Україні короткочасних теоретико-практичних семінарів (курсів) для журналістів, що дозволить зняти багато штучно організованих релігійних конфліктів, що виникли через неволодіння спеціалізованою інформацією. По-третє, ініціювати видання спеціального офіційного довідника про релігійні організації, що діють в Україні, який став би настільною книгою для журналістів і державних чиновників.